

Семинар № 2

«Сыбайлас жемқорлық» ұғымының теориялық-әдіснамалық негіздері бойынша оқыту семинары

- 1) Сыбайлас жемқорлық» ұғымы және оның шығу тарихы
- 2) Сыбайлас жемқорлық белгілері
- 3) Сыбайлас жемқорлық түрлері. Төменгі және жоғарғы деңгейдегі сыбайлас жемқорлық.
- 4) Сыбайлас жемқорлықтың салдары

Мақсаты: «Сыбайлас жемқорлық» құбылысы туралы көлемді түсінік алу үшін ұғымының дамуын қарастыру; осы құбылыстың себептері мен салдарын талдау.

1. «Сыбайлас жемқорлық» ұғымы және оның шығу тарихы

Қазіргі құқықтық әдебиетте кеңінен қолданылатын сыбайлас жемқорлық ұғымының терең тарихи тамыры бар. Сыбайлас жемқорлық әлемнің өзі сияқты. Алғашқы мемлекетт, Месопотамияда (б.з.б. IV мыңжылдық) қазіргі Ирак пен Сирия территориясында пайда болғаны белгілі. Сол кездің өзінде бұл жерлерде әділ және әділетсіз салықтар, мемлекеттік салықтардың шаралары мен түрлерін қайта қарау идеясы пайда болды. Шумер патшасы Ур-Намму паракорлықты жоюға тырысты: «Ол жетімнің байға құрбаны, бір шекелдің адамы мина адамының құрбаны болмауын қамтамасыз етті». Осылайша, сыбайлас жемқорлық - қоғам мен ондағы қатынастардың өнімі болды. Ол басқару функцияларын әр түрлі салаларда (шаруашылық, қоғамдық және т. б.) оқшаулау кезінде шенеунікке қоғамның мүддесі үшін шешім қабылдау емес, олардың өзімшілдік мотивтеріне сүйене отырып, ресурстарды басқаруға мүмкіндік береді.

Кейінірек Ежелгі Грецияда «соргумреге» термині - моральдың құлдырауы, тәртіптің бұзылуы деген әлеуметтік мәнге ие болды.

Шамамен осы уақытта сыбайлас жемқорлық ұғымы паракорлық деген мағынаға ие болды. Кейінірек Ежелгі Римде сыбайлас жемқорлық ұғымының ерекше мағыналарының бірі - судьяға пара беру тамырын жайды. Кейінгі мыңдаған жылдар ішінде-орта ғасырларда – «сыбайлас жемқорлық» ұғымы тек шіркеулік, канондық азғыру, шайтанның азғыруы мағынасына ие болады. XV - XVI ғасырларда сыбайлас жемқорлық, Еуропаны шарпыған ұзақ саяси дағдарыс кезеңінде, билеушілер арасында сыбайлас жемқорлықтың ерекше өркендеуіне жетті. Осы кезден бастап, сыбайлас жемқорлық деп шенеуніктердің (мемлекеттік лауазымды тұлғалардың), сондай-ақ қоғамдық-саяси қайраткерлердің пара алуы мен сатқындығы түсініледі. Кейіннен сыбайлас жемқорлық ұғымының криминологиялық және қылмыстық құқықтық жақтарына баса назар аударылды.

Сыбайлас жемқорлықтың мәні-бұл қоғамдық қатынастарды бұрмалайды, қоғамдағы заттардың қалыпты тәртібін бұзады, нәтижесінде биліктің "бүлінуі", "коррозиясы" пайда болады.

Сыбайлас жемқорлықтың мәні қоғамдық қатынастарды бұзады, қоғамдағы қалыпты тәртіпті бұзады, нәтижесінде биліктің «зақымдануы» және «тот басуы» болды.

Егер бейнелі түрде айтсақ, мемлекет пен қоғамның жұмысындағы сыбайлас жемқорлық бәрін өзіне бас игізді: оның тасымалдаушысы билік және жалғыз көзі халық болып табылады, мемлекет пен қоғамға зиян келтіре бастайды.

Сыбайлас жемқорлық билік пен онымен байланысты мүмкіндіктерді бүкіл қоғамның мүддесі үшін емес, жеке адамдардың мүддесі үшін немесе белгілі бір адамдар тобының мүддесі үшін пайдалануды көздейді.

Басқаша айтқанда, сыбайлас жемқорлық қоғамдық билікті жеке мүдде үшін заңсыз пайдалануды көздейді.

Жемқор адам немесе басқа адамдар, осылардың мүддесінде сыбайлас жемқорлық әрекеттері жасалады, мұндай адам атқаратын лауазымның арқасында ғана олар заңсыз, белгілі бір артықшылықтар, жеңілдіктер, артықшылықтар немесе қара басқа пайда табады. Сонымен қатар, ол пайда міндетті түрде материалдық болмауы керек. Сонымен қатыр ол пайда материалдық сипаты болуы міндетті емес. Сыбайлас жемқорлықтың ең қарапайым анықтамасы - мемлекеттік шенеуніктердің, лауазымды тұлғалардың, сондай-ақ жалпы қоғам және саяси қайраткерлердің пара алуы мен сатылуы.

2) Сыбайлас жемқорлық белгілері

Сыбайлас жемқорлықтың келесі белгілерін атауға болады:

- а) саналы түрде мемлекеттік мүдделерді жеке мүдделерге бағындырылуы;
- б) шешімдерді орындаудың құпиялылығы;
- в) кім мемлекеттік шешімдерді қабылдайды және бұл кімге пайдалы, соладың арасында өзара міндеттемелердің болуы;
- г) белгілі бір шешім қабылдауды қажет ететіндер мен мұндай шешім қабылдауға әсер етуі мүмкін адамдар арасындағы өзара әрекеттесу;
- д) сыбайлас жемқорлық актісін заңды негіздемемен жасыруға ұмтылу;
- е) (мемлекеттік және жеке) қосарланған функцияларды орындау

Сыбайлас жемқорлықтың күрделі құбылыс болу себебі, көптеген факторларға байланысты:

- 1) Құқықтық: тиісті қатынастарды реттейтін дамымаған және тұрақсыз нормативтік база; сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің жолын кесудің толық және дәйекті жүйесінің болмауы; халықтың құқықтық мәдениетінің төмендігі.
- 2) Институционалдық: қоғамдық процестерді басқарудың көлемді және ұтымсыз жүйесі; мемлекеттік қызметті басқарудың жетілмеген жүйесі; мемлекеттік қызметкерлерге өте төмен жалақы; билікті шамадан тыс

орталықтандыру; тәуелсіз сот билігі емес; құқық қорғау жүйесі тиімділігінің төмендігі.

3) Әлеуметтік: азаматтық қоғамның белсенділігінің төмен болуы;

4) ақпарат бостандығы кепілдіктерінің болмауы; салыстырмалы түрде БАҚ-тың рөлінің әлсіздігі.

5) Саяси: әділетсіз саяси бәсекелестік; халықтың саяси партияларға деген сенімсіздігі және биліктен көңілі қалуы.

6) Мәдени: азаматтардың ұйымшылдығы мен хабардар болуының жеткіліксіздігі; «биліктегілердің» еріктілігіне қатысты қоғамдық пассивтілік; корпоративтік сана формаларының тұрақтылығы және ұлттық мәдениеттегі тұлғалық принциптің дамымауы.

3) Сыбайлас жемқорлық түрлері

Сыбайлас жемқорлық қызмет саласына байланысты төрт түрге бөлінеді.

1. Субъективті құрамы бойынша:

- саясаткерлерді, мемлекеттік қызметкерлерді қамтитын жоғары сыбайлас жемқорлық. Сыбайлас жемқорлықтың бұл түрі жоғары бағаға ие шешімдер қабылдаумен байланысты - оған заңдар қабылдау, меншік нысанын өзгерту, мемлекеттік заңдар, келісімшарттар, жер қойнауын пайдалануға лицензиялар беру және т. б.

Бұл деңгейде лоббизмге, сайлаушыларға пара беруге, саяси протекционизмге жағдай жасалады;

- адамның жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдерімен тікелей өзара іс-қимылы кезінде орын алатын қарапайым сыбайлас жемқорлық;
- қызметкерлері үшінші тұлғалардың пайдасына өкілдік ететін ұйымдардың мүдделерін бұзатын әрекеттерді жасайтын үкіметтік емес ұйымдарда немесе одан пайда көретін ұйымдарда көрінетін ерекше сыбайлас жемқорлық.

2. Әсер ету объектісі бойынша:

- заң шығарушы органдардағы сыбайлас жемқорлық;
- органдардағы сыбайлас жемқорлық; атқарушы билік - кінәлілерді «жазаламаудың» ауыр зардаптарына әкеп соқтыратын сот органдарындағы сыбайлас жемқорлық, «телефон құқығына» сүйене отырып, істерді шешу және негізінен паракорлық пен пара беруде көрініс табатын сыбайлас жемқорлық;
- жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы сыбайлас жемқорлық;
- коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардағы сыбайлас жемқорлық.

3. Реттелетін қатынастарға әсер ету сипаты бойынша:

- қылмыстық құқық бұзушылықтар;
- азаматтық құқық бұзушылықтар;
- әкімшілік және тәртіптік құқық бұзушылықтар.

4. Оның ауқымы бойынша: - аймақтық; - ұлттық; - өз іс-әрекетімен бірнеше мемлекеттерді қамтитын ұлтаралық (халықаралық).

Тұрмыстық сыбайлас жемқорлық – бұл күнделікті өмірде көрсетілетін

қызметтердің сапасын жақсарту үшін қолданылатын сыбайлас жемқорлық. Мектепте, салық, полиция қызметкерлеріне, емханада және т.б. Тұрмыстық сыбайлас жемқорлық табысы төмен елдерге және бақылауы әлсіз мекемелерге тән. Мемлекет тиісті төлемді төлей алмайтындықтан, біз адамға тікелей төлейміз. "Төменгі" сыбайлас жемқорлықты немесе тұрмыстық сыбайлас жемқорлықты жалақысы төмен қызметкерлер қолданады, ол негізгі кірістен жоғары шағынпара, шағын тұрмыстық мәселелерді шешуге көмектеседі.

Көбінесе сыбайлас жемқорлықтың бұл түрі өмір сүру себептеріне негізделген. Кейбіреулер сыбайлас жемқорлықтың бұл түрін - фирмалар мен жеке тұлғаларға заңмен белгіленген тым қатаң талаптарды айналып өтуге көмектеседі, заңмен белгіленген тосқауылдарды азайтады, сонымен қатар мүмкін емес нұсқауларды орындау және ауыр салықтарды төлеу қажеттілігін жояды деп санайды. Осы көзқарас бойынша, бұл сыйақылар ауыр жағдайда қалыпты жұмыс істеу үшін қажет «майлаудан» басқа ештеңе емес деген ой туғызады. Алайда, егер сіз «төменгі» сыбайлас жемқорлықпен шешуші күрес жүргізбесеңіз, онда «жоғарғы» жету екіталай. Көбінесе тұрмыстық сыбайлас жемқорлық "жоғарғы" сыбайлас жемқорлықтың негізі және көрінісі болып табылады.

4) Сыбайлас жемқорлықтың салдары.

Сыбайлас жемқорлық өмірдің барлық салаларына зиянды әсер ететіні сөзсіз.

1. Экономикалық салдары:

1) көлеңкелі экономика кеңеюде. Бұл салық түсімдерінің азаюына және бюджеттің әлсіреуіне әкеледі. Салдарынан - мемлекет экономиканы басқарудың қаржылық тетіктерін жоғалтады, бюджеттік міндеттемелерді орындамау салдарынан әлеуметтік проблемалар шиеленіседі.

2) Нарықтың бәсекеге қабілетті тетіктері бұзылады, өйткені көбінесе бәсекеге қабілетті адам емес, заңсыз артықшылықтарға қол жеткізе алатын адам пайда көреді. Бұл нарық тиімділігінің төмендеуіне және нарықтық бәсекелестік идеяларының беделін түсіруге әкеледі.

3) Тиімді жеке меншік иелерінің пайда болуы баяулайды, ең алдымен, жекешелендіру құқ бұзушылықтарға байланысты баяулайды, сондай-ақ жасанды банкроттық, әдетте, шенеуніктердің пара алуымен байланысты.

4) Бюджет қаражаты тиімсіз пайдаланылады. Атап айтқанда, мемлекеттік тапсырыстар мен несиелерді бөлу. Бұл мемлекеттің бюджеттік мәселелерін одан әрі ушықтырады.

5) Баға сыбайлас жемқорлықтың «үстеме шығындарына» байланысты өседі. Нәтижесінде тұтынушы зардап шегеді.

6) Азаматтарда нарық ойынының әділ ережелерін бақылау және сақтауға деген биліктің басару қабілетіне сенімсіздік пайда болады,

7) Инвестициялық ахуал нашарлайды, сондықтан өндірістің құлдырауын жеңу, негізгі құралдарды жаңарту мәселелері шешілмейді.

8) Үкіметтік емес ұйымдарда (фирмаларда, кәсіпорындарда, қоғамдық ұйымдарда) сыбайлас жемқорлықтың ауқымы кеңейеді. Бұл олардың

жұмысының тиімділігінің төмендеуіне әкеледі, яғни тұтастай алғанда ел экономикасының тиімділігі төмендейді.

2. Әлеуметтік салдары:

1) Үлкен қаражат қоғамдық даму мақсаттарынан алшақтайды. Осылайша, бюджет дағдарысы шиеленісіп, биліктің әлеуметтік мәселелерді шешу қабілеті төмендейді.

2) Халықтың көп бөлігі кедей болып, мүліктің теңсіздігі бекітіліп, күрт артып келеді. Сыбайлас жемқорлық қаражатты ең осал топтардың есебінен шағын топқа әділетсіз қайта бөлуді күшейтеді.

3) Заң мемлекет пен қоғам өмірін реттеудің негізгі құралы ретінде беделін түсіреді. Азаматтардың қоғамдық санасында қылмыс алдында да, билік алдында да қорғансыздығы туралы түсінік қалыптасады.

4) Құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмысты нығайтуға ықпал етеді. Соңғысы, шенеуніктер мен кәсіпкерлердің сыбайлас топтарымен бірігіп, саяси билікке қол жеткізу және ақшаны жылыстату мүмкіндіктері арқылы одан әрі күшейеді.

5) Экономикаға әсер ететін және елдегі саяси тұрақтылыққа қауіп төндіретін әлеуметтік шиеленіс артып келеді.

3. Саяси салдары:

1) саясаттың мақсаттары жалпыұлттық дамудан белгілі бір кландардың билігін қамтамасыз етуге ауысады.

2) Билікке деген сенім азаяды, оның қоғамнан алыстауы артады. Осылайша, биліктің кез-келген жақсы бастамаларына қауіп төнеді.

3) Елдің халықаралық аренадағы беделі төмендейді, оның экономикалық және саяси оқшаулану қаупі артады.

4) Саяси бәсекелестік ластанады және азаяды. Азаматтардың демократия құндылықтарынан көңілі қалады. Демократиялық институттардың ыдырай бастайды.

5) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес толқынында, сценарийі бойынша, кең таралған диктатураның келуі қалыптасып келе жатқан демократияның күйреу қаупі арттырады.

Қорытынды:

Семинарды қорытындылай келе, бүгінгі күні ақпараттық тақырыптарға көбірек көңіл бөлінгенін айта отырып, қорытындылағым келеді.

Біз «сыбайлас жемқорлық» ұғымын және оның шығу тарихи талқыладық. Яғни, бұл жаңа институт емес, оның басталуы ежелгі дәуірден басталды.

Сіздер сыбайлас жемқорлық белгілерін білдіңіздер. Сыбайлас жемқорлықтың бағыттары мен түрлерінен жан-жақты таныстыңыздар. Төменгі және жоғарғы деңгейдегі сыбайлас жемқорлықтың не екенін білдіңіздер. Бізде қай салада жемқорлықтың салдары барын зерттедік.